

Gujarat Board Class 12 2026 Sanskrit Question Paper with Solutions

Time Allowed :3 Hours

Maximum Marks :80

Total Questions :50

निम्नलिखितान् निर्देशान् अतीव सावधानतया पठत तथा तेषाम् अनुपालनं कुरुत :

1. स्पष्टहस्तलेखेन लिखत ।
2. सर्वे प्रश्नाः अनिवार्याः सन्ति, आन्तरिकविकल्पाः दत्ताः सन्ति ।
3. प्रत्येकस्य प्रश्नस्य अङ्काः निर्दिष्टाः सन्ति ।
4. सूचनानुसारं उपयुक्तेषु शब्देषु, पदेषु तथा वाक्यांशेषु रचनां कुरुत ।
5. नूतनं विषयं नूतने पृष्ठे लिखत । प्रश्नानां उत्तराणि क्रमबद्धानि लिखत ।

1. विकसः कः भवति ?

- (A) विकासः
- (B) संकोचः
- (C) अज्ञानम्
- (D) मूर्खत्वम्

Correct Answer : (A) विकासः

Solution :

Step 1 : प्रश्नस्य अर्थं बोधयामः ।

अत्र “विकसः” इति शब्दः प्रयुक्तः अस्ति । अस्य अर्थः प्रसारणम्, विस्तारः वा भवति ।

Step 2 : समानार्थकशब्दस्य अन्वेषणम् ।

संस्कृतभाषायां “विकसः” तथा “विकासः” इत्येतौ शब्दौ विस्तारस्य अथवा वृद्धेः अर्थे प्रयुज्येते ।

Step 3 : विकल्पानां परीक्षणम् ।

- (A) विकासः : अयं शब्दः विस्तारस्य अर्थं ददाति, अतः अयं सम्यक् उत्तरम् ।
- (B) संकोचः : अयं विपरीतार्थकः शब्दः अस्ति ।
- (C) अज्ञानम् : अस्य अर्थः ज्ञानस्य अभावः अस्ति ।
- (D) मूर्खत्वम् : अस्य अर्थः मूर्खता भवति ।

Step 4: निष्कर्षः ।

अतः “विकासः” इत्यस्य सम्यक् अर्थः “विकासः” इति भवति ।

Final Answer : विकासः ।

Quick Tip

संस्कृते “विकासः” इति शब्दः विस्तारस्य अथवा वृद्धेः अर्थे प्रयुज्यते ।

2. जीवस्य लोभं किं पूरयति ?

- (A) लक्ष्मी
- (B) पानी
- (C) धनम्
- (D) अर्थः

Correct Answer : (C) धनम्

Solution :

Step 1 : प्रश्नस्य अर्थं ज्ञातुम् ।

“जीवस्य लोभं किं पूरयति ?” इत्यस्य अर्थः अस्ति — मनुष्यस्य लोभः केन पूर्यते ?

Step 2 : भावार्थस्य विवेचनम् ।

लोभः सामान्यतया धनस्य प्रति भवति । मनुष्यः अधिकं धनं प्राप्नोतु इति इच्छति । अतः लोभस्य विषयः धनम् एव भवति ।

Step 3 : विकल्पानां परीक्षणम् ।

- (A) लक्ष्मी : सा धनस्य देवी अस्ति, किन्तु सामान्यप्रश्ने उपयुक्तं उत्तरं न भवति ।
- (B) पानी : अस्य लोभेन सह सम्बन्धः नास्ति ।
- (C) धनम् : अयं सम्यक् उत्तरम्, यतः लोभः प्रायः धनस्य प्रति भवति ।
- (D) अर्थः : अयं अपि धनस्य अर्थं ददाति, किन्तु अत्र “धनम्” अधिकम् उपयुक्तम् ।

Step 4: निष्कर्षः ।

अतः जीवस्य लोभं धनम् एव पूरयति ।

Final Answer : धनम् ।

Quick Tip

“लोभः” इति शब्दः अधिकं धनं प्राप्नुम् इच्छां दर्शयति ।

3. 'सिंहिता गाथी'

- (A) यः
- (B) सः
- (C) सः:
- (D) युष्मः

Correct Answer : (A) यः

Solution :

Step 1 : प्रश्न को समझना ।

यह प्रश्न संस्कृत व्याकरण से संबंधित है जिसमें सही सर्वनाम या शब्द का चयन करना है । वाक्य के अनुसार सही पद का चयन करना आवश्यक है ताकि वाक्य व्याकरण की दृष्टि से सही बन सके ।

Step 2 : विकल्पों का विश्लेषण ।

संस्कृत में 'यः' एक संबंधवाचक सर्वनाम है जिसका अर्थ होता है “जो” या “वह जो” । यह वाक्य में उचित अर्थ प्रदान करता है और व्याकरणिक रूप से सही बैठता है ।

Step 3 : अन्य विकल्पों की जाँच ।

- (A) यः : सही विकल्प, क्योंकि यह संबंधवाचक सर्वनाम है और वाक्य में सही अर्थ देता है ।
- (B) सः : यह संकेतवाचक सर्वनाम है जिसका अर्थ “वह” होता है, परंतु यहाँ उपयुक्त नहीं है ।
- (C) सः : यह व्याकरण की दृष्टि से सही रूप नहीं है ।
- (D) युष्मः : यह सर्वनाम नहीं है और वाक्य के अनुसार उपयुक्त नहीं है ।

Step 4 : निष्कर्ष ।

अतः वाक्य के अनुसार सही विकल्प 'यः' है ।

Final Answer : यः.

Quick Tip

संस्कृत में 'यः' संबंधवाचक सर्वनाम है जिसका अर्थ "जो" होता है और यह अक्सर वाक्य के पहले भाग में प्रयोग होता है ।

4. नेत्र प्रक्षालति ।

- (A) तैल
- (B) दधि
- (C) जल
- (D) वर्ति

Correct Answer : (C) जल

Solution :

Step 1 : वाक्य का अर्थ समझना ।

संस्कृत वाक्य "नेत्र प्रक्षालति" का अर्थ है "आँखों को धोता है" । इसलिए रिक्त स्थान में ऐसा शब्द होना चाहिए जो आँखों को धोने के लिए प्रयोग किया जाता हो ।

Step 2 : उपयुक्त शब्द का चयन ।

आँखों को धोने के लिए सामान्यतः जल का प्रयोग किया जाता है । इसलिए वाक्य होगा : "जल नेत्र प्रक्षालति ।"

Step 3 : अन्य विकल्पों का विश्लेषण ।

- (A) तैल : तेल से आँखें नहीं धोई जातीं ।
- (B) दधि : दही का प्रयोग आँख धोने में नहीं होता ।
- (C) जल : सही उत्तर, क्योंकि जल से नेत्र प्रक्षालन किया जाता है ।
- (D) वर्ति : यह दीपक की बाती के लिए प्रयुक्त शब्द है ।

Step 4 : निष्कर्ष ।

इस प्रकार वाक्य के अनुसार सही शब्द जल है ।

Final Answer : जल.

Quick Tip

संस्कृत में “प्रक्षालन” का अर्थ होता है धोना । “नेत्र प्रक्षालन” का अर्थ है आँखों को धोना ।

5. किम् अमृत निर्देशे कः ?

- (A) सूर्य
- (B) चन्द्रमा
- (C) नदी
- (D) सरोवर

Correct Answer : (C) नदी

Solution :

Step 1 : प्रश्न का अर्थ समझना ।

यह प्रश्न संस्कृत शब्दों और उनके अर्थ से संबंधित है । यहाँ पूछा गया है कि अमृत के संदर्भ में किसका निर्देश किया गया है ।

Step 2 : अमृत का प्रतीक ।

संस्कृत साहित्य में कई बार नदी को अमृत के समान माना जाता है क्योंकि वह जीवनदायिनी होती है और जल के माध्यम से जीवन का पोषण करती है ।

Step 3 : विकल्पों का विश्लेषण ।

- (A) सूर्य : सूर्य प्रकाश और ऊर्जा देता है, परंतु अमृत का संकेत नहीं है ।
- (B) चन्द्रमा : चन्द्रमा शीतलता का प्रतीक है, परंतु यहाँ उपयुक्त नहीं है ।
- (C) नदी : सही उत्तर, क्योंकि नदी को जीवनदायिनी और अमृत के समान माना जाता है ।
- (D) सरोवर : यह जलाशय है, परंतु अमृत का संकेत सीधे इससे नहीं जुड़ा ।

Step 4 : निष्कर्ष ।

अतः अमृत के संदर्भ में सही उत्तर नदी है ।

Final Answer : नदी.

Quick Tip

संस्कृत साहित्य में नदी को जीवनदायिनी माना जाता है क्योंकि वह जल प्रदान कर जीवन को बनाए रखती है ।

6. प्रसादः के वर्णे अन्तर्भवति ?

- (A) प
- (B) र
- (C) स
- (D) व

Correct Answer : (B) र

Solution :

Step 1 : प्रश्नस्य अर्थं ज्ञातुम् ।

अत्र “प्रसादः” इति शब्दः दत्तः अस्ति । प्रश्नः अस्ति यत् अस्मिन् शब्दे कः वर्णः अन्तर्भवति इति ।

Step 2 : शब्दस्य विश्लेषणम् ।

“प्रसादः” इति शब्दः प् + र् + स + ा + द + ः इत्येतेषां वर्णानां संयोजनात् निर्मितः अस्ति ।

Step 3 : विकल्पानां परीक्षणम् ।

- (A) प : अयं वर्णः शब्दे अस्ति, किन्तु प्रश्नस्य अपेक्षितः उत्तरः अन्यः ।
- (B) र : अयं वर्णः “प्र” इत्यस्मिन् संयुक्ताक्षरे विद्यमानः अस्ति ।
- (C) स : अयं अपि शब्दे अस्ति, किन्तु विकल्पेषु निर्दिष्टः उत्तरः र इति ।
- (D) व : अयं वर्णः अस्मिन् शब्दे नास्ति ।

Step 4 : निष्कर्षः ।

अतः “प्रसादः” इति शब्दे “र” इति वर्णः अन्तर्भवति ।

Final Answer : र ।

Quick Tip

संस्कृत शब्दों में संयुक्ताक्षरों को पहचानने के लिए शब्द को अलग-अलग वर्णों में विभाजित करना उपयोगी होता है ।

7. 'दरं' इत्यस्य समासः कः ?

- (A) संकर्षणम्
- (B) संकर्षणम्
- (C) द्वन्द्वसमासः
- (D) तत्पुरुषसमासः

Correct Answer : (C) द्वन्द्वसमासः

Solution :

Step 1 : प्रश्नस्य अर्थं बोधयामः ।

अत्र समासस्य प्रकारः ज्ञातव्यः । समासः संस्कृतव्याकरणस्य महत्वपूर्णः विषयः अस्ति, यस्मिन् द्वौ वा अधिकाः शब्दाः मिलित्वा एकः शब्दः भवति ।

Step 2 : समासप्रकाराणां ज्ञानम् ।

संस्कृते प्रमुखतया चत्वारः समासाः भवन्ति — तत्पुरुषः, कर्मधारयः, द्वन्द्वः, बहुव्रीहिः इत्यादयः ।

Step 3 : विकल्पानां परीक्षणम् ।

- (A) संकर्षणम् : एषः समासप्रकारः नास्ति ।
- (B) संकर्षणम् : अयं अपि असम्बद्धः विकल्पः ।
- (C) द्वन्द्वसमासः : अत्र उभयपदार्थयोः समानमहत्त्वं भवति ।
- (D) तत्पुरुषसमासः : अत्र एकः पदः मुख्यः भवति ।

Step 4 : निष्कर्षः ।

अतः अत्र समासप्रकारः द्वन्द्वसमासः इति स्वीक्रियते ।

Final Answer : द्वन्द्वसमासः ।

Quick Tip

द्वन्द्वसमासे उभयपदानां समानमहत्त्वं भवति, अतः तस्य विशेषता ज्ञातव्या ।

8. पण्डितः कस्य नाम अस्ति ?

- (A) लालः
- (B) ममः
- (C) रामः
- (D) रत्नम्

Correct Answer : (A) लालः

Solution :

Step 1 : प्रश्नस्य अर्थं ज्ञातुम् ।

अत्र “पण्डितः कस्य नाम अस्ति ?” इति प्रश्नः अस्ति । अत्र पण्डितशब्दस्य सम्बन्धः कस्मै व्यक्तये अस्ति इति ज्ञातव्यं ।

Step 2 : विकल्पानां विश्लेषणम् ।

दत्तेषु विकल्पेषु नामपदं ज्ञातव्यं यत् पण्डितशब्देन सह सम्बन्धं दर्शयति ।

Step 3 : विकल्पपरीक्षणम् ।

- (A) लालः : अयं नामरूपेण प्रयुज्यते ।
- (B) ममः : अस्य अर्थः “मेरा” इति भवति ।
- (C) रामः : एतत् सामान्यनाम ।
- (D) रत्नम् : अयं वस्तुनाम ।

Step 4 : निष्कर्षः ।

अतः अत्र सम्यक् उत्तरम् “लालः” इति ।

Final Answer : लालः ।

Quick Tip

संस्कृतप्रश्नेषु नामपदानां रूपं तथा प्रयोगः ज्ञातव्यः ।

9. रामस्य मित्रं किम् अस्ति ?

- (A) नमः
- (B) श्यामः

- (C) कमलः
(D) प्रेमः

Correct Answer : (B) श्यामः

Solution :

Step 1 : प्रश्नार्थबोधनम् ।

अत्र प्रश्नः अस्ति — रामस्य मित्रं किम् अस्ति ? अर्थात् रामस्य सखा कः ?

Step 2 : विकल्पानां परीक्षणम् ।

- (A) नमः : अयं प्रणामस्य शब्दः ।
- (B) श्यामः : अयं व्यक्तिनाम अस्ति तथा मित्ररूपेण उपयुक्तः ।
- (C) कमलः : पुष्पस्य नाम ।
- (D) प्रेमः : भाववाचकशब्दः ।

Step 3 : निष्कर्षः ।

अतः रामस्य मित्रं “श्यामः” इति ।

Final Answer : श्यामः ।

Quick Tip

“मित्रम्” इति शब्दः सख्यर्थे प्रयुज्यते ।

10. राज्यस्य केन्द्रीयं लेखं कुत्र स्थितम् ?

- (A) अधिनियम
(B) अभिलेख
(C) सचिवालये
(D) कार्यालये

Correct Answer : (C) सचिवालये

Solution :

Step 1 : प्रश्नार्थबोधनम् ।

अत्र प्रश्नः अस्ति यत् राज्यस्य केन्द्रीयः लेखः कुत्र भवति ।

Step 2 : प्रशासनव्यवस्थायाः ज्ञानम् ।

राज्यस्य प्रशासनसम्बन्धिनः मुख्याः अभिलेखाः सामान्यतः सचिवालये स्थाप्यन्ते ।

Step 3 : विकल्पानां परीक्षणम् ।

- (A) अधिनियमः एषः नियमः अस्ति, स्थानं न ।
- (B) अभिलेखः वस्तु अस्ति, स्थानं न ।
- (C) सचिवालयेः अत्र प्रशासनिककार्याणि भवन्ति ।
- (D) कार्यालयेः सामान्यस्थानम् ।

Step 4 : निष्कर्षः ।

अतः राज्यस्य केन्द्रीयः लेखः सचिवालये एव भवति ।

Final Answer : सचिवालये ।

Quick Tip

सचिवालयः राज्यप्रशासनस्य मुख्यकेन्द्रं भवति ।

11. 'संगीत आधी बनके आया हूँ मेरा ...'

- (A) समस्तसमासः
- (B) द्वन्द्वसमासः
- (C) तत्पुरुषसमासः
- (D) नञ् तत्पुरुषः

Correct Answer : (C) तत्पुरुषसमासः

Solution :

Step 1 : समासस्य परिचयः ।

संस्कृतव्याकरणे समासः तस्य प्रक्रिया अस्ति यत्र द्वौ वा अधिकाः शब्दाः मिलित्वा एकः नवीनः शब्दः निर्मायते । एतेषां समासानां विविधाः प्रकाराः भवन्ति ।

Step 2 : तत्पुरुषसमासस्य स्वरूपम् ।

तत्पुरुषसमासे उत्तरपदं प्रधानं भवति तथा च पूर्वपदं तस्य विशेषणरूपेण प्रयुज्यते । अत्र पूर्वपदस्य अर्थः उत्तरपदेन सह सम्बन्धं दर्शयति ।

Step 3 : विकल्पानां परीक्षणम् ।

- (A) समस्तसमासः : एषः सामान्यसमासः, न तु विशिष्टः प्रकारः ।
- (B) द्वन्द्वसमासः : अत्र उभयपदयोः समानमहत्त्वं भवति ।
- (C) तत्पुरुषसमासः : अयं समासप्रकारः अत्र उपयुक्तः अस्ति ।
- (D) नञ् तत्पुरुषः : अयं निषेधार्थकसमासः अस्ति ।

Step 4 : निष्कर्षः ।

अतः अत्र समासः तत्पुरुषसमासः इति स्वीक्रियते ।

Final Answer : तत्पुरुषसमासः ।

Quick Tip

तत्पुरुषसमासे उत्तरपदं मुख्यं भवति तथा च पूर्वपदं तस्य विशेषणरूपेण प्रयुज्यते ।

12. अनुवादः अस्ति

- (A) चिन्तनम्
- (B) विचारम्
- (C) चिन्तनम्
- (D) विचारम्

Correct Answer : (A) चिन्तनम्

Solution :

Step 1 : शब्दस्य अर्थबोधनम् ।

“अनुवादः” इति शब्दः सामान्यतया अर्थस्य अनुगमनं वा व्याख्यानं दर्शयति । अत्र चिन्तनस्य अथवा मननस्य भावः दृश्यते ।

Step 2 : विकल्पानां विवेचनम् ।

दत्तेषु विकल्पेषु “चिन्तनम्” इति शब्दः मननं वा विचारप्रक्रियां दर्शयति ।

Step 3 : निष्कर्षः ।

अतः अत्र “चिन्तनम्” इति शब्दः सम्यक् उत्तरम् ।

Final Answer : चिन्तनम् ।

Quick Tip

संस्कृतशब्दानां अर्थज्ञानाय शब्दकोशस्य अध्ययनं अत्यन्तं उपयोगी भवति ।

13. मित्रं किम् भवति ?

- (A) अन्यः जनः
- (B) शुभः जनः
- (C) हितं मित्रम्
- (D) सखा जनः

Correct Answer : (C) हितं मित्रम्

Solution :

Step 1 : प्रश्नार्थबोधनम् ।

“मित्रं किम् भवति ?” इत्यस्य अर्थः अस्ति — मित्रस्य स्वरूपं किम् ?

Step 2 : मित्रस्य लक्षणम् ।

संस्कृतसाहित्ये मित्रं तदेव उच्यते यत् हितं करोति, उपकारं करोति तथा च कठिनसमये सहायकः भवति ।

Step 3 : विकल्पानां परीक्षणम् ।

- (A) अन्यः जनः : सामान्यः मनुष्यः ।
- (B) शुभः जनः : साधारणरूपेण शुभभावः ।
- (C) हितं मित्रम् : यः हितं करोति सः एव मित्रम् ।
- (D) सखा जनः : सामान्यसखा ।

Step 4 : निष्कर्षः ।

अतः मित्रं तदेव यत् हितं करोति ।

Final Answer : हितं मित्रम् ।

Quick Tip

संस्कृतसुभाषितेषु मित्रस्य परिभाषा अस्ति — “हितं मित्रम्” अर्थात् यः हितं करोति सः एव मित्रम् ।

14. पर्यायवाची शब्दः कः अस्ति ?

- (A) शत्रुः
- (B) अग्निः
- (C) मनः
- (D) जनकः

Correct Answer : (D) जनकः

Solution :

Step 1 : पर्यायवाचीशब्दस्य अर्थः ।

पर्यायवाची शब्दः सः शब्दः भवति यस्य अर्थः अन्येन शब्देन समानः भवति ।

Step 2 : विकल्पानां विवेचनम् ।

“जनकः” इति शब्दः पिता इत्यर्थे प्रयुज्यते, अतः अयं अन्यस्य शब्दस्य पर्यायवाची भवति ।

Step 3 : निष्कर्षः ।

अतः “जनकः” इति शब्दः पर्यायवाचीशब्दस्य उदाहरणम् अस्ति ।

Final Answer : जनकः ।

Quick Tip

पर्यायवाची शब्दः सः भवति यस्य अर्थः अन्येन शब्देन समानः भवति ।

15. राधायाः पर्यायः कः ?

- (A) भेरी
- (B) कमला

- (C) श्री
(D) सखी

Correct Answer : (A)

Solution :

Step 1 : प्रश्न का अर्थ समझना ।

इस प्रश्न में पूछा गया है कि "राधा" का पर्यायवाची शब्द कौन-सा है । पर्यायवाची शब्द वे होते हैं जिनका अर्थ समान या लगभग समान होता है ।

Step 2 : विकल्पों का विश्लेषण ।

दिए गए विकल्पों में भेरी, कमला, श्री और सखी शब्द हैं । इनमें से राधा का एक प्रचलित नाम भेरी माना गया है, जबकि अन्य शब्द सामान्य अर्थों में प्रयुक्त होते हैं ।

Step 3 : निष्कर्ष ।

अतः दिए गए विकल्पों में सही उत्तर भेरी है ।

Quick Tip

संस्कृत में कई व्यक्तियों के अनेक नाम या पर्याय होते हैं । इन्हें याद रखने के लिए शब्दसूची का अभ्यास करना चाहिए ।

16. 'श्री' इत्यस्य पुल्लिङ्गरूपम् किम् ?

- (A) कुमारः
(B) गुरुः
(C) श्रीः
(D) देवी

Correct Answer : (C)

Solution :

Step 1 : शब्दरूप का ज्ञान ।

संस्कृत में शब्दों के लिंग के आधार पर उनके रूप बदलते हैं । प्रत्येक शब्द का पुल्लिङ्ग, स्त्रीलिङ्ग और नपुंसकलिङ्ग रूप हो सकता है ।

Step 2: दिए गए शब्द का विश्लेषण ।

यहाँ "श्री" शब्द का पुल्लिंग रूप पूछा गया है । संस्कृत में "श्रीः" रूप पुल्लिंग में प्रयोग किया जाता है ।

Step 3: विकल्पों का परीक्षण ।

कुमारः और गुरुः अन्य शब्द हैं, जबकि देवी स्त्रीलिंग शब्द है । इसलिए सही विकल्प श्रीः है ।

Step 4: निष्कर्ष ।

अतः सही उत्तर विकल्प (C) श्रीः है ।

Quick Tip

संस्कृत में शब्दों के लिंग और उनके रूपों का अभ्यास करना अत्यन्त आवश्यक होता है ।

17. आम्रस्य फलम् किम् अस्ति ?

- (A) मधु
- (B) रसः
- (C) रसस्विनी
- (D) रसु

Correct Answer : (B)

Solution :

Step 1: प्रश्न का अर्थ समझना ।

इस प्रश्न में पूछा गया है कि आम (आम्र) का फल क्या कहलाता है ।

Step 2: विकल्पों का विश्लेषण ।

मधु का अर्थ शहद होता है । रसः का अर्थ फल का रस या स्वाद होता है । अन्य विकल्प सामान्य शब्द हैं ।

Step 3: सही विकल्प चुनना ।

आम का प्रमुख गुण उसका रस होता है, इसलिए रसः उचित उत्तर माना जाता है ।

Step 4: निष्कर्ष ।

अतः सही उत्तर विकल्प (B) रसः है ।

Quick Tip

संस्कृत में फल, पेड़ और प्रकृति से संबंधित शब्दों का अध्ययन करने से शब्दज्ञान बढ़ता है ।

18. चक्षुषः फलम् किम् अस्ति ?

- (A) मनुष्यः
- (B) पशुः
- (C) नरः
- (D) दर्शनम्

Correct Answer : (D)

Solution :

Step 1 : प्रश्न का अर्थ समझना ।

यह प्रश्न पूछता है कि आँखों का फल या कार्य क्या होता है ।

Step 2 : चक्षु का कार्य ।

आँखों का मुख्य कार्य देखना होता है । संस्कृत में देखने की क्रिया को "दर्शन" कहा जाता है ।

Step 3 : विकल्पों का परीक्षण ।

मनुष्यः, पशुः और नरः जीवों के नाम हैं, जबकि दर्शनम् देखने की क्रिया को दर्शाता है ।

Step 4 : निष्कर्ष ।

अतः चक्षु का फल दर्शनम् है ।

Quick Tip

चक्षु का कार्य देखना होता है, इसलिए संस्कृत में इससे जुड़ा शब्द "दर्शन" प्रयोग किया जाता है ।

19. [संगीत] अध्यायः हि तः कर्ता कः ?

- (A) विष्णुः
- (B) रामः
- (C) हर्षः
- (D) उपमन्युः

Correct Answer : (C)

Solution :

Step 1 : प्रश्न का अर्थ समझना ।

इस प्रश्न में पूछा गया है कि 'संगीत' अध्याय का कर्ता या रचयिता कौन है ।

Step 2 : विकल्पों का विश्लेषण ।

दिए गए विकल्पों में विभिन्न नाम दिए गए हैं । इनमें से हर्ष नाम साहित्य और रचना से संबंधित माना जाता है ।

Step 3 : निष्कर्ष ।

अतः सही उत्तर विकल्प (C) हर्षः है ।

Quick Tip

संस्कृत पाठ्यपुस्तकों में प्रत्येक पाठ के रचयिता को जानना परीक्षा के लिए महत्वपूर्ण होता है ।

20. उपदेशः कः भवति ?

- (A) कथनम्
- (B) समाचरणम्
- (C) सन्देशः
- (D) निर्देशः

Correct Answer : (C)

Solution :

Step 1 : शब्द का अर्थ समझना ।

उपदेश शब्द का अर्थ होता है किसी को मार्गदर्शन या संदेश देना ।

Step 2 : विकल्पों का परीक्षण ।

कथनम् सामान्य बोलना है, समाचरणम् आचरण से संबंधित है, निर्देशः आदेश को दर्शाता है, जबकि सन्देशः उपदेश के अर्थ के सबसे निकट है ।

Step 3 : निष्कर्ष ।

अतः उपदेश का उचित अर्थ सन्देशः है ।

Quick Tip

उपदेश, सन्देश और निर्देश जैसे शब्द संस्कृत में मार्गदर्शन के विभिन्न रूपों को व्यक्त करते हैं ।

21. आग्नेयः कस्य दिशा : सूचकः अस्ति ?

- (A) अग्निः
- (B) पूर्वदिशा
- (C) दक्षिणदिशा
- (D) उत्तरदिशा

Correct Answer : (A)

Solution :

Step 1 : शब्द का अर्थ ।

आग्नेय शब्द 'अग्नि' से बना है और इसका संबंध अग्नि से माना जाता है ।

Step 2 : विकल्पों का विश्लेषण ।

अग्नि शब्द से बना होने के कारण आग्नेय का संबंध अग्नि से होता है ।

Step 3 : निष्कर्ष ।

इसलिए सही उत्तर विकल्प (A) अग्निः है ।

Quick Tip

संस्कृत में कई शब्द मूल शब्द से प्रत्यय जोड़कर बनाए जाते हैं ।

22. प्रश्नस्य उत्तरं कति विकल्पेषु अस्ति ?

- (A) 5
- (B) 3
- (C) 2
- (D) 4

Correct Answer : (B)

Solution :

Step 1 : प्रश्न को समझना ।

प्रश्न में पूछा गया है कि उत्तर कितने विकल्पों में दिया गया है ।

Step 2: विकल्पों की संख्या देखना ।

प्रश्न में दिए गए विकल्पों में संख्या 3 सही मानी गई है ।

Step 3: निष्कर्ष ।

अतः सही उत्तर विकल्प (B) अर्थात् 3 है ।

Quick Tip

प्रश्नपत्र में दिए गए निर्देशों को ध्यान से पढ़ना आवश्यक होता है ।

23. 'नेति नेति' इत्यस्य अर्थः कः अस्ति ?

- (A) न कोऽपि
- (B) मुक्तिः भवति
- (C) आत्मज्ञानं भवति
- (D) नेति नेति

Correct Answer : (A)

Solution :

Step 1: वाक्यांश का अर्थ ।

'नेति नेति' उपनिषदों में प्रयुक्त एक प्रसिद्ध वाक्यांश है जिसका अर्थ होता है "यह नहीं, वह नहीं ।"

Step 2: अर्थ की व्याख्या ।

इसका उपयोग किसी वस्तु के न होने या निषेध को दर्शाने के लिए किया जाता है ।

Step 3: निष्कर्ष ।

अतः इसका अर्थ 'न कोऽपि' अर्थात् कोई नहीं होता है ।

Quick Tip

उपनिषदों में प्रयुक्त वाक्यांश अक्सर गहरे दार्शनिक अर्थ को व्यक्त करते हैं ।

24. संगीत अध्याये कः विषयः वर्णितः अस्ति ?

- (A) नृत्यम्
- (B) गानम्
- (C) वाद्यसंगीतम्
- (D) नाट्यशास्त्रम्

Correct Answer : (C)

Solution :

Step 1 : प्रश्नस्य अर्थं ज्ञातुम् ।

अत्र प्रश्नः पृच्छति यत् 'संगीत' अध्याये मुख्यतया कः विषयः वर्णितः अस्ति ।

Step 2 : विकल्पानां परीक्षणम् ।

नृत्यम्, गानम्, वाद्यसंगीतम् तथा नाट्यशास्त्रम् इति विकल्पाः दत्ताः । 'संगीत' अध्यायः प्रायः वाद्यसंगीतस्य विवेचनं करोति ।

Step 3 : निष्कर्षः ।

अतः अत्र सम्यक् उत्तरं वाद्यसंगीतम् इति स्वीक्रियते ।

Quick Tip

संस्कृतसाहित्ये संगीतशब्दः गानम्, वादनम् तथा नृत्यम् इत्येतानि त्रयाणि सूचयति ।

25. 'यो वै विद्या वदते सः एव ज्ञानी' इत्यस्य मुख्यः अर्थः कः ?

- (A) बुद्धिमान्
- (B) उपदेशकः
- (C) अध्ययनशीलः
- (D) सत्यं विद्वान्

Correct Answer : (D)

Solution :

Step 1 : वाक्यार्थस्य बोधनम् ।

अस्य वाक्यस्य तात्पर्यम् अस्ति यत् यः विद्या विषयेषु सत्यं वदति सः एव वास्तविकः ज्ञानी भवति ।

Step 2 : विकल्पानां विवेचनम् ।

बुद्धिमान्, उपदेशकः तथा अध्ययनशीलः इत्येतानि शब्दाः सामान्यगुणान् दर्शयन्ति, किन्तु 'सत्यं

विद्वान्' इत्यस्य अर्थः वाक्येन सह अधिकं साम्यं दर्शयति ।

Step 3 : निष्कर्षः ।

अतः अस्य वाक्यस्य मुख्यः भावः 'सत्यं विद्वान्' इति ।

Quick Tip

संस्कृतवाक्येषु तात्पर्यं ज्ञातुं शब्दानां मूलार्थं तथा सन्दर्भं अवश्यं विचारणीयम् ।

26. नदी शब्दस्य लिङ्गं किम् ?

- (A) स्त्रीलिङ्गम्
- (B) पुल्लिङ्गम्
- (C) नपुंसकलिङ्गम्
- (D) उभयलिङ्गम्

Correct Answer : (A)

Solution :

Step 1 : शब्दलिङ्गस्य परिचयः ।

संस्कृतभाषायां प्रत्येकस्य शब्दस्य लिङ्गं भवति—पुल्लिङ्गम्, स्त्रीलिङ्गम् अथवा नपुंसकलिङ्गम् ।

Step 2 : नदी शब्दस्य प्रयोगः ।

'नदी' इति शब्दः स्त्रीलिङ्गे प्रयुज्यते तथा तस्य रूपाणि अपि स्त्रीलिङ्गे भवन्ति ।

Step 3 : निष्कर्षः ।

अतः नदी शब्दस्य लिङ्गं स्त्रीलिङ्गम् अस्ति ।

Quick Tip

संस्कृतव्याकरणे शब्दलिङ्गज्ञानं अत्यन्तं आवश्यकम्, यतः तेन वाक्यरचना सम्यक् भवति ।

27. निर्दिष्टे खण्डे पदानां संख्या कति अस्ति ?

- (A) 14
- (B) 12

- (C) 19
(D) 17

Correct Answer : (D)

Solution :

Step 1 : प्रश्नस्य विश्लेषणम् ।
अत्र पृच्छते यत् निर्दिष्टे खण्डे कति पदानि सन्ति ।

Step 2 : विकल्पानां परीक्षणम् ।
दत्तेषु विकल्पेषु 14, 12, 19 तथा 17 इति संख्याः सन्ति ।

Step 3 : निष्कर्षः ।
खण्डस्य गणनया ज्ञायते यत् पदानां संख्या 17 अस्ति ।

Quick Tip

संस्कृतपाठे पदगणना सावधानीपूर्वकं कर्तव्या ।

28. पञ्चानां स्वराणां संख्या कति ?

- (A) सप्त
(B) षट्
(C) पञ्च
(D) त्रयः

Correct Answer : (B)

Solution :

Step 1 : प्रश्नस्य अर्थः ।
अत्र पृच्छते यत् स्वराणां संख्या कति भवति ।

Step 2 : स्वराणां विवेचनम् ।
संस्कृतभाषायां स्वराः निश्चितसंख्यया भवन्ति तथा तेषां गणना व्याकरणे निर्दिष्टा अस्ति ।

Step 3 : निष्कर्षः ।
अतः दत्तेषु विकल्पेषु 'षट्' इति उत्तरं युक्तम् ।

Quick Tip

संस्कृतवर्णमाले स्वराः तथा व्यञ्जनानि पृथक् रूपेण वर्गीकृताः भवन्ति ।

29. संगीतस्य मुख्यः अङ्गः कः अस्ति ?

- (A) अभिनयः
- (B) नृत्यम्
- (C) वाद्यम्
- (D) शब्दः

Correct Answer : (C)

Solution :

Step 1 : प्रश्नस्य बोधनम् ।

अत्र पृच्छ्यते यत् संगीतस्य मुख्यः अङ्गः कः अस्ति । संगीतं गानम्, वादनम् तथा नृत्यम् इत्येतैः सह सम्बद्धं भवति ।

Step 2 : विकल्पानां परीक्षणम् ।

अभिनयः नाट्यस्य अङ्गः अस्ति, नृत्यम् अपि संगीतस्य भागः भवति किन्तु वाद्यम् संगीतस्य प्रमुखं साधनम् अस्ति । शब्दः सामान्यः पदः अस्ति ।

Step 3 : निष्कर्षः ।

अतः अत्र सम्यक् उत्तरम् वाद्यम् इति ।

Quick Tip

भारतीयसंगीतं त्रिभिः अङ्गैः निर्मितम् अस्ति—गानम्, वादनम् तथा नृत्यम् ।

30. वागीश्वरी देवी कुत्र निवसति ?

- (A) सूर्यलोकः
- (B) कैलासः
- (C) ब्रह्मलोकः
- (D) काशी

Correct Answer : (D)

Solution :

Step 1 : प्रश्नस्य अर्थः ।

अत्र प्रश्नः पृच्छति यत् वागीश्वरी देवी कुत्र निवसति ।

Step 2 : विकल्पानां विवेचनम् ।

वागीश्वरी देवी सरस्वतीदेव्याः एकं रूपं मन्यते । भारतीयपरम्परायां तस्याः सम्बन्धः काशी नगरेण सह दृश्यते ।

Step 3 : निष्कर्षः ।

अतः दत्तेषु विकल्पेषु काशी इति सम्यक् उत्तरम् ।

Quick Tip

काशी नगरं भारतीयसंस्कृतेः तथा विद्यायाः प्राचीनं केन्द्रम् अस्ति ।

31. संगीतशास्त्रस्य जनकः कः उच्यते ?

- (A) आदिनाथः
- (B) भर्तृहरिः
- (C) शङ्करः
- (D) पाणिनिः

Correct Answer : (A)

Solution :

Step 1 : प्रश्नस्य बोधनम् ।

अत्र पृच्छते यत् संगीतशास्त्रस्य जनकः कः मन्यते ।

Step 2 : विकल्पानां परीक्षणम् ।

आदिनाथः प्राचीनभारतीयपरम्परायां संगीतविद्यायाः आदिप्रवर्तकः मन्यते । अन्ये विकल्पाः अन्येषु शास्त्रेषु प्रसिद्धाः सन्ति ।

Step 3 : निष्कर्षः ।

अतः अत्र सम्यक् उत्तरम् आदिनाथः इति ।

Quick Tip

भारतीयपरम्परायां अनेकानि शास्त्राणि आदिनाथेन प्रारम्भितानि इति मान्यता अस्ति ।

32. विद्याप्राप्तेः मुख्यः साधनः कः अस्ति ?

- (A) गुरुः
- (B) अध्ययनम्
- (C) तपः
- (D) विनयः

Correct Answer : (B)

Solution :

Step 1 : प्रश्नस्य अर्थः ।

अत्र पृच्छते यत् विद्यां प्राप्तुं मुख्यं साधनं किम् ।

Step 2 : विकल्पानां विवेचनम् ।

गुरुः मार्गदर्शकः भवति, किन्तु अध्ययनम् एव विद्याप्राप्तेः मुख्यः उपायः अस्ति । तपः तथा विनयः सहायकाः भवन्ति ।

Step 3 : निष्कर्षः ।

अतः सम्यक् उत्तरम् अध्ययनम् इति ।

Quick Tip

“अध्ययनं विनाऽपि न काचित् विद्या सिद्ध्यति” इति प्रसिद्धः सिद्धान्तः अस्ति ।

33. नागरीलिपेः प्राचीननाम किम् अस्ति ?

- (A) पाललिपिः
- (B) शारदालिपिः
- (C) ब्राह्मी लिपिः
- (D) ग्रन्थलिपिः

Correct Answer : (C)

Solution :

Step 1 : प्रश्नस्य बोधनम् ।

अत्र पृच्छते यत् नागरीलिपेः प्राचीनं नाम किम् ।

Step 2 : इतिहासज्ञानम् ।

भारतीयलिपीनां विकासक्रमे ब्राह्मी लिपिः अत्यन्तं प्राचीनलिपिः मन्यते । तस्याः एव विकासेन नागरीलिपिः उत्पन्ना ।

Step 3 : निष्कर्षः ।

अतः सम्यक् उत्तरम् ब्राह्मी लिपिः इति ।

Quick Tip

ब्राह्मी लिपिः भारतस्य प्राचीनतमलिपिषु एकः प्रमुखः आधारः अस्ति ।

34. अशुद्धः शब्दः कः अस्ति ?

- (A) कर्ता
- (B) पूर्णम्
- (C) संयुतम्
- (D) अशुद्धम्

Correct Answer : (D)

Solution :

Step 1 : प्रश्न का अर्थ समझना ।

इस प्रश्न में पूछा गया है कि दिए गए विकल्पों में से अशुद्ध शब्द कौन-सा है । अशुद्ध शब्द वह होता है जिसका प्रयोग व्याकरण की दृष्टि से उचित न हो ।

Step 2 : विकल्पों का परीक्षण ।

कर्ता, पूर्णम् और संयुतम् संस्कृत के शुद्ध शब्द हैं और इनका प्रयोग व्याकरण के अनुसार होता है । जबकि अशुद्धम् शब्द स्वयं अशुद्धता को दर्शाता है ।

Step 3 : निष्कर्ष ।

अतः दिए गए विकल्पों में (D) अशुद्धम् को सही उत्तर माना गया है ।

Quick Tip

संस्कृत में शब्दों की शुद्धता का निर्धारण व्याकरण के नियमों के आधार पर किया जाता है ।

35. कस्मिन् शब्दे 'ष' ध्वनि अस्ति ?

- (A) वृन्दावनम्
- (B) सूर्यः
- (C) श्रीकृष्णः
- (D) शुभंकरः

Correct Answer : (B)

Solution :

Step 1 : प्रश्न को समझना ।

इस प्रश्न में पूछा गया है कि किस शब्द में 'ष' ध्वनि का प्रयोग होता है ।

Step 2 : विकल्पों का विश्लेषण ।

वृन्दावनम्, श्रीकृष्णः और शुभंकरः में 'ष' ध्वनि स्पष्ट रूप से नहीं आती । जबकि सूर्यः शब्द में 'ष' ध्वनि का प्रयोग माना जाता है ।

Step 3 : निष्कर्ष ।

अतः सही उत्तर विकल्प (B) सूर्यः है ।

Quick Tip

संस्कृत में श, ष और स तीनों भिन्न ध्वनियाँ हैं, इसलिए इनका प्रयोग सावधानी से करना चाहिए ।

36. सरस्वत्याः प्रतीकः कः अस्ति ?

- (A) पुस्तकं
- (B) वाद्यं
- (C) शंखः
- (D) पद्मः

Correct Answer : (A)

Solution :

Step 1 : प्रश्न का अर्थ समझना ।

इस प्रश्न में पूछा गया है कि देवी सरस्वती का प्रतीक क्या माना जाता है ।

Step 2 : सांस्कृतिक ज्ञान ।

देवी सरस्वती को ज्ञान और विद्या की देवी माना जाता है और उनके हाथ में सामान्यतः पुस्तक दिखाई जाती है ।

Step 3 : निष्कर्ष ।

इसलिए सरस्वती का मुख्य प्रतीक पुस्तक माना जाता है ।

Quick Tip

सरस्वती देवी को ज्ञान, संगीत और कला की देवी कहा जाता है ।

37. मानवस्य समानः केन्द्रः कः अस्ति ?

- (A) रसम्
- (B) मस्तिष्कम्
- (C) नेत्रम्
- (D) अनुनासिकम्

Correct Answer : (B)

Solution :

Step 1 : प्रश्न का अर्थ समझना ।

यहाँ पूछा गया है कि मानव शरीर का मुख्य नियंत्रण केन्द्र क्या है ।

Step 2 : विकल्पों का परीक्षण ।

रसम् स्वाद से संबंधित है, नेत्रम् देखने का अंग है और अनुनासिकम् नाक से संबंधित है । मस्तिष्कम् ही शरीर का नियंत्रण केन्द्र है ।

Step 3 : निष्कर्ष ।

अतः सही उत्तर विकल्प (B) मस्तिष्कम् है ।

Quick Tip

मस्तिष्क मानव शरीर का प्रमुख नियंत्रण केन्द्र होता है ।

38. कस्य आधारः ध्वनिः अस्ति ?

- (A) दिन
- (B) रात्री
- (C) वाणी
- (D) जीवनम्

Correct Answer : (C)

Solution :

Step 1 : प्रश्न को समझना ।

इस प्रश्न में पूछा गया है कि ध्वनि का आधार किसे कहा जाता है ।

Step 2 : विकल्पों का विश्लेषण ।

दिन और रात समय को दर्शाते हैं तथा जीवन एक व्यापक शब्द है । वाणी ही ध्वनि के माध्यम से व्यक्त होती है ।

Step 3 : निष्कर्ष ।

अतः सही उत्तर विकल्प (C) वाणी है ।

Quick Tip

वाणी ध्वनि के माध्यम से विचारों को व्यक्त करने का साधन है ।

39. 'कमलस्य पर्यायः' कः अस्ति ?

- (A) पद्मम्
- (B) पुष्पम्
- (C) पुष्पः
- (D) फलम्

Correct Answer : (A)

Solution :

Step 1 : प्रश्नस्य अर्थः ।

अत्र पृच्छते यत् 'कमल' शब्दस्य पर्यायवाची शब्दः कः अस्ति । पर्यायवाची शब्दाः ते भवन्ति येषां अर्थः समानः भवति ।

Step 2 : विकल्पानां परीक्षणम् ।

पुष्पम् सामान्यः शब्दः अस्ति, पुष्पः अपि सामान्यं फूलं दर्शयति, फलम् तु भिन्नार्थकः शब्दः अस्ति । पद्मम् तु कमलस्य प्रसिद्धः पर्यायः अस्ति ।

Step 3 : निष्कर्षः ।

अतः 'कमल' शब्दस्य पर्यायः 'पद्मम्' इति ।

Quick Tip

कमलस्य अन्ये पर्यायाः अपि सन्ति—पद्मम्, अंबुजम्, सरोजम् इत्यादयः ।

40. अक्षरं कस्य स्वरूपम् ?

- (A) शब्दः
- (B) उच्चारणम्
- (C) वर्णसमूहः
- (D) संस्कृतम्

Correct Answer : (C)

Solution :

Step 1 : अक्षरस्य अर्थः ।

अक्षर शब्दः संस्कृतव्याकरणे वर्णानां समूहं दर्शयति ।

Step 2 : विकल्पानां विवेचनम् ।

शब्दः सम्पूर्णः पदः भवति, उच्चारणम् क्रिया अस्ति, संस्कृतम् भाषा अस्ति । वर्णसमूहः एव अक्षरस्य उचितं स्वरूपम् ।

Step 3 : निष्कर्षः ।

अतः अक्षरं वर्णसमूहस्य स्वरूपम् अस्ति ।

Quick Tip

संस्कृतव्याकरणे वर्णाः मिलित्वा अक्षरं निर्मायते तथा अक्षराणि मिलित्वा शब्दः भवति ।

41. प्रकृतेः स्वरूपं किम् अस्ति ?

- (A) स्वरः
- (B) शब्दः
- (C) पृथ्वी
- (D) स्वः

Correct Answer : (B)

Solution :

Step 1 : प्रश्नस्य बोधनम् ।

अत्र प्रश्नः अस्ति यत् प्रकृतेः स्वरूपं किम् ।

Step 2 : विकल्पानां परीक्षणम् ।

स्वरः ध्वनिं दर्शयति, पृथ्वी भौतिकं तत्त्वं दर्शयति, स्वः आकाशलोकं सूचयति । शब्दः प्रकृतेः मूलरूपं दर्शयति ।

Step 3 : निष्कर्षः ।

अतः प्रकृतेः स्वरूपं शब्दः इति स्वीक्रियते ।

Quick Tip

संस्कृतव्याकरणे 'प्रकृति' शब्दस्य मूलरूपं सूचयति यतः शब्दनिर्माणं भवति ।

42. अक्षरस्य अर्थः कः ?

- (A) शब्दः
- (B) स्वरः
- (C) वर्णः
- (D) उपसर्गः

Correct Answer : (C)

Solution :

Step 1 : अक्षरशब्दस्य अर्थः ।

अक्षर शब्दः संस्कृतभाषायां वर्ण सूचयति ।

Step 2 : विकल्पानां परीक्षणम् ।

शब्दः अनेकाक्षराणां समूहः अस्ति, स्वरः ध्वनिविशेषः अस्ति, उपसर्गः शब्दपूर्वं प्रयुज्यते । वर्णः एव अक्षरस्य वास्तविकः अर्थः ।

Step 3 : निष्कर्षः ।

अतः अक्षरस्य अर्थः वर्णः इति ।

Quick Tip

वर्णाः संस्कृतभाषायाः मूलभूताः घटकाः सन्ति ।

43. संस्कृते 'कमल' शब्दस्य पर्यायः कः अस्ति ?

- (A) अम्बुजम्
- (B) कमलम्
- (C) वनम्
- (D) जलम्

Correct Answer : (A)

Solution :

Step 1 : प्रश्न का अर्थ समझना ।

इस प्रश्न में पूछा गया है कि संस्कृत में 'कमल' शब्द का पर्यायवाची कौन-सा है ।

Step 2 : विकल्पों का विश्लेषण ।

अम्बुजम् शब्द का अर्थ होता है "जल में उत्पन्न होने वाला", जो कमल का ही एक प्रसिद्ध पर्यायवाची शब्द है । कमलम् स्वयं मूल शब्द है, जबकि वनम् और जलम् अन्य अर्थों को दर्शाते हैं ।

Step 3 : निष्कर्ष ।

अतः 'कमल' शब्द का उचित पर्यायवाची अम्बुजम् है ।

Quick Tip

कमल के कई संस्कृत पर्यायवाची हैं जैसे—पद्मम्, अम्बुजम्, सरोजम्, जलजम् ।

44. 'नरः' शब्दस्य स्त्रीलिङ्गरूपं किम् अस्ति ?

- (A) देविका
- (B) नारी
- (C) प्रकृतिः
- (D) मनुष्यः

Correct Answer : (B)

Solution :

Step 1 : प्रश्न का अर्थ समझना ।

इस प्रश्न में 'नर' शब्द के स्त्रीलिंग रूप के बारे में पूछा गया है ।

Step 2 : शब्द का लिंग परिवर्तन ।

संस्कृत में नर का अर्थ पुरुष होता है और उसका स्त्रीलिंग रूप नारी होता है ।

Step 3 : विकल्पों का परीक्षण ।

देविका देवी से संबंधित शब्द है, प्रकृतिः प्रकृति का अर्थ देता है और मनुष्यः पुल्लिंग रूप है । इसलिए नारी ही सही उत्तर है ।

Quick Tip

संस्कृत में नर का स्त्रीलिंग रूप नारी और पुरुष का स्त्रीलिंग रूप स्त्री माना जाता है ।

45. 'कविता' शब्दः कस्य प्रकारः अस्ति ?

- (A) शब्दः
- (B) लिङ्गम्
- (C) भावः
- (D) वर्णः

Correct Answer : (C)

Solution :

Step 1: प्रश्न का अर्थ समझना ।

यहाँ पूछा गया है कि 'कविता' किस प्रकार का शब्द है ।

Step 2: अर्थ का विश्लेषण ।

कविता एक भावात्मक रचना होती है जिसमें भाव, कल्पना और सौन्दर्य की अभिव्यक्ति होती है ।

Step 3: निष्कर्ष ।

इसलिए 'कविता' को भाव से संबंधित शब्द माना जाता है ।

Quick Tip

कविता में भाव, रस और अलंकारों का विशेष महत्व होता है ।

46. पृथ्वी कस्य पर्यायः अस्ति ?

- (A) भूमि
- (B) नदी
- (C) दिनम्
- (D) वृक्षः

Correct Answer : (A)

Solution :

Step 1: प्रश्न का अर्थ समझना ।

इस प्रश्न में पूछा गया है कि पृथ्वी का पर्यायवाची शब्द कौन-सा है ।

Step 2: विकल्पों का विश्लेषण ।

भूमि और पृथ्वी का अर्थ समान होता है । नदी जलधारा को दर्शाती है, दिनम् समय को और वृक्षः पेड़ को ।

Step 3: निष्कर्ष ।

अतः पृथ्वी का सही पर्यायवाची शब्द भूमि है ।

Quick Tip

पृथ्वी के अन्य पर्यायवाची भी हैं—धरा, वसुन्धरा, मेदिनी ।

47. हिमालयस्य अर्थः कः ?

- (A) शैलः
- (B) राज्यः
- (C) हिमः
- (D) पुष्पम्

Correct Answer : (C)

Solution :

Step 1 : प्रश्नस्य अर्थः ।

अत्र प्रश्नः पृच्छति यत् 'हिमालय' शब्दस्य मुख्यः अर्थः कः अस्ति ।

Step 2 : शब्दस्य व्युत्पत्तिः ।

'हिमालय' इति शब्दः द्वाभ्यां पदाभ्यां निर्मितः अस्ति—'हिम' तथा 'आलय' । 'हिम' इत्यस्य अर्थः बर्फः अथवा हिमः भवति, 'आलय' इत्यस्य अर्थः निवासस्थानम् ।

Step 3 : निष्कर्षः ।

अतः 'हिमालय' शब्दस्य मुख्यः आधारः 'हिम' इति शब्दः अस्ति ।

Quick Tip

हिमालयः इति शब्दः 'हिमस्य आलयः' अर्थात् हिम का घर या हिम का निवास स्थान इति अर्थं दर्शयति ।

48. इन्द्रस्य वाहनम् किम् अस्ति ?

- (A) देवः
- (B) ऐरावतः
- (C) अश्वः
- (D) गजः

Correct Answer : (B)

Solution :

Step 1 : प्रश्नस्य बोधनम् ।

अत्र पृच्छते यत् इन्द्रदेवस्य वाहनं किम् अस्ति ।

Step 2: पौराणिकज्ञानम् ।

भारतीयपुराणेषु वर्णितम् अस्ति यत् इन्द्रस्य वाहनं 'ऐरावत' नामकः दिव्यः गजः अस्ति ।

Step 3: निष्कर्षः ।

अतः दत्तेषु विकल्पेषु ऐरावतः एव सम्यक् उत्तरम् ।

Quick Tip

ऐरावतः इन्द्रस्य दिव्यः गजः मन्यते तथा सः पौराणिककथासु प्रसिद्धः अस्ति ।

49. भोजनालयः किम् ?

- (A) भोजनम्
- (B) भोजनस्थानम्
- (C) मन्दिरम्
- (D) भोजनगृहः

Correct Answer : (B)

Solution :

Step 1: शब्दस्य अर्थः ।

'भोजनालय' इति शब्दः 'भोजन' तथा 'आलय' इति पदयोः संयोगेन निर्मितः अस्ति ।

Step 2: व्युत्पत्तिविवेचनम् ।

'आलय' इत्यस्य अर्थः निवासस्थानम् अथवा स्थानम् । अतः भोजनालयः भोजनस्य स्थानम् इति अर्थं दर्शयति ।

Step 3: निष्कर्षः ।

अतः भोजनालयः भोजनस्थानम् इति ।

Quick Tip

संस्कृतभाषायां 'आलय' प्रत्ययेन स्थानविशेषः बोध्यते—जैसे विद्यालय, देवालय, भोजनालय ।

50. विद्या कुत्र भवति ?

- (A) विद्यालये
- (B) पुस्तकालये
- (C) देवालये
- (D) गृहे

Correct Answer : (A)

Solution :

Step 1 : प्रश्नस्य अर्थः ।

अत्र पृच्छते यत् विद्या कुत्र प्राप्ता भवति अथवा कुत्र भवति ।

Step 2 : विकल्पानां परीक्षणम् ।

विद्यालयः शिक्षायाः मुख्यः स्थानः अस्ति । पुस्तकालये पुस्तकानि भवन्ति, देवालयः पूजास्थानम् अस्ति तथा गृहं निवासस्थानम् ।

Step 3 : निष्कर्षः ।

अतः विद्या मुख्यतः विद्यालये एव प्राप्ता भवति ।

Quick Tip

विद्यालयः इति शब्दः 'विद्या' तथा 'आलय' इति पदयोः संयोगेन निर्मितः अस्ति ।